

Fotograf Goran Bertok o smrti in koncu življenja

“S konca zrem nazaj”

Pred vrati je 1. november, dan mrtvih. Mnogi prižigajo sveče, a se v dolgem loku ognejo odkritemu pogovoru o smrti. Goran Bertok se mu ne. Fotograf, rojen leta 1963 v Kopru, je predlani na razstavi *Visitors - Obiskovalci* na ogled postavil podobe mrtvih človeških teles, ki med kremacijo izginjajo v plamenih.

► Se bojite smrti?

“Vsekakor mi misel na smrt niti niti najmanj prijetna. Mislim, da tako čuti večina ljudi. Misel o smrti je nezdružljiva z zavedanjem samega sebe. Vsi sicer vemo, da bomo umrli, a se tega zavedamo le na zelo formalni ravni. To spoznanje odzivamo nekam v neskončnost. Mislim, da ga sploh ne moremo občutiti. Ko to resnično občutiš, se namreč soočiš s strašno grozo. Z nepredstavljamim. Ko sem delal serijo *Obiskovalci*, sem v nekem smislu prišel do spoznanja, da smrti ni. Bolje je govoriti o koncu življenja. Razlika je ogromna - smrt si predstavljamo kot entiteto, ki obstaja sama po sebi. Kaj je sploh smrt? Je to neskončno kratek trenutek, ko živo bitje preneha živeti? Je to potem trenutek, ki se tega bitja sploh ne tiče, saj to bitje ne obstaja več in ne more o tem razmišljati? Skratka, tu se skriva past, zato je bolje govoriti o omejenosti življenja, o koncu življenja. Če se zavedaš omejenosti lastnega življenja, lahko razmišljaš tudi o tem, kako boš to življenje živel. Marsikatera stvar se ti prikaže v drugačni luči.”

► V kakšni luči?

“Gre za razliko: o nečem razmišljati in govoriti ali nekaj videti, doživeti. V krematoriju vidiš, kar nam je večinoma prihranjeno. Vidiš razliko med besedo smrt in popolnim razpadom trupla. Ko kdo umre, truplu govorimo pokojnik, o njem govorimo kot o osebi, tam pa vidiš, da po smrti ne ostane nič. Včasih sem iz točke, na kateri sem stal, gledal v prihodnost. Kot to počnejo vsi. Mislijo, da imajo na voljo neskončno časa, da je vsak dan enak prejšnjemu, da bo vse vedno enako, da bodo živeli večno. Pravijo mi: načrtujem to in to, kmalu bom naredil to in to ... Ne, ne boš! Vseskozi boš le načrtoval. Ko sem videl uničevanje trupel, sem obrnil pogled. Danes svoje življenje gledam s končne točke. S konca zrem nazaj. In vidim, da ni vsak dan enak, ampak da se z vsakim dnem bližam koncu.”

► Ko ste se pripravljali na obisk krematorija, ste si verjetno ustvarili predstavo, kako bo tam. Je bil razkorak s tistim, kar ste videli, velik?

“Večinoma si sploh ne skušamo predstavljati, kaj se dogaja z mrtvim telesom. Večina ljudi ne vidi vmesne stopnje med pokojnikom in žaro. Pokojnika si predstavljamo kot živega človeka, ki je negiben, ki spi. In zatem dobimo žaro. Ne skušamo si predstavljati, kaj se dogaja vmes. Vsakdo, ki pogleda v peč, je presenečen. A velika večina tega ne stori. Drugače je pri kakšnih Hindujcih. Tam trupla pogosto sežigajo javno, ljudje imajo možnost videti mrtve svojce, kako gorijo.”

► Se vam to zdi naravneje?

“Sežig trupla v zahodni civilizaciji je skrit. O njem ne vemo nič, nočemo se ga udeleževati, ne smemo se ga ...

Ja, rekel bi, da je javni sežig naravnejši.”

► Kako vam je uspelo s fotoaparatom priti h krematoriju? Lahko sploh govorite o tem?

“Ne.”

► Pa ste morali sami pri sebi najprej razčistiti, ali je to etično? Na spletnih forumih je moč prebrati kar precej ogorčenih mnenj. Nekdo je zapisal nekaj takega: predstavljajte si, da umre vaš bližnji, potem pa se pojavi popoln tujec Goran Bertok, ki ga fotografira.

“Vsekakor je etično vprašljivo. A že na samem začetku moraš vedeti, ali boš tako občutljivo tematiko uporabil ali zlorabil. Že sam namen je zelo pomemben. Mislim, da je bistvo umetnosti ukvarjanje z mejnimi vprašanji. Umetnost stopa na področja, ki običajnim ljudem pogosto niso dostopna. Seveda pa vse to še ni zagotovilo, da bo končni izdelek upravičil ukvarjanje s tako občutljivo stvarjo. Vprašanje je že, ali se umetnost lahko ukvarja s smrtjo in jo estetizira. Imajo umetniki to pravico? Ali pa bi morali to področje enostavno pustiti pri miru?”

► Včasih so slavne ljudi, ki so umrli, fotografirali na mrtvaškem odru in fotografije objavljali v časopisih. Izdelovali so tudi posmrtno maske. Tega danes ni več.

“Spreminja se že samo umiranje. Danes se pogosto umira v bolnišnici, svojci nimajo dostopa do umirajočega, ki umre

“Če bi ljudem danes pojasnili, da je smrt konec življenja, bi marsikdo pustil službo in rekel: ej, jaz se tega ne grem več.”

anonimno, med ljudmi, ki mu niso blizu. Ko umre, truplo v nekem smislu postane komunalni odpadek. S truplom se ukvarjajo posebne službe, ne pa sorodniki. Še nedolgo tega so za truplo poskrbeli najbližji. Kar je bilo bolje.”

► Tudi rojevali so včasih doma.

“Seveda. In danes jih je spet veliko, ki hočejo rojevati in umirati v družinskem krogu. To se mi zdi pozitivno. Niti sam ne bi rad umrl v bolnišnici.”

► Kje pa želite biti pokopan?

“Ne bi hotel biti pokopan na pokopališču. Večina pokopališč se mi zdi neestetska. In ne čutim potrebe, da bi bil pokopan med ljudmi, s katerimi si za časa življenja nisem bil blizu. Ni treba, da bi se po smrti moji ostanki družili z njihovimi.”

► Bi bili raje upepeljeni in razsuti po morju?

“Še najbolj sem za to, da bi lastni konec z zadnjimi močmi dočakal na kakšni planini, kjer bi bil po smrti hrana vran, krokarjev, lisic in volkov. Sicer mi pa nobena od teh možnosti ni kaj preveč všeč.”

► Kot je rekel Woody Allen: nesmrtnosti nočem doseči s svojim delom, ampak tako, da ne umrem.

“Rekel je tudi: smrti se ne bojim, ampak zgodi naj se raje komu drugemu. No, poudariti pa moram še nekaj - sam ne čutim želje po nekrofiliji. Zanima me umetnost, ki se te zelo močno dotakne. Vprašanje o končnosti življenja je ena od stvari, ki se me zelo močno dotikajo.”

► Z leti vse bolj?

“Ne bi rekel. Mogoče vse manj. Mogoče čutim celo nekakšno pomiritev. Je pa spoznanje o končnosti življenja zelo pomembno za zahodno civilizacijo. Ukvarjanje s smrtjo je danes dolžnost umetnosti. Zahodna civilizacija smrt odriva nekam na rob, iz nje dela tabu. Govori nam: smrt sicer obstaja, a zgodi se drugemu, ne tebi. Če se jasno zavedaš končnosti lastnega življenja, na svoj vsakdan gledaš precej drugače. Sistem pa noče, da bi se ljudje spraševali o bistvenih stvareh. Umetnost, ki ima privilegirano mesto, mora govoriti o teh stvareh. Vprašanje je le, ali provociraš zgolj zaradi provokacije ali pa zato, da sprejemnika izzoveš, zbudiš nekaj v njem. Všeč mi je umetnost, ki te s pestjo udari v želodec. Umetnost kot meščanski desert me osebno ne zanima, niti kot sprejemnika niti kot ustvarjalca. V umetnosti se hočem ukvarjati s stvarmi, ki me zelo zadenejo in celo ranijo. Znotraj področja umetnosti hočem obiskati kraje, ki jih sicer ne morem.”

► Zakaj pa hočete, da vas umetnost rani?

“Nekatere stvari bolijo. A ta bolečina je lahko čisto pozitivna. Dam primer: alpinist, ki se vzpenja na vrh, trpi. Njegove mišice delajo, čuti napor. Gre za napor. Ko govorim o rani, govorim o naporu. Nasprotno temu je lenobno sprejemanje,

neprižadetost. Pa ni nujno, da govorimo o truplih, smrti in podobnem. Že ko gledamo dober film, smo lahko prizadeti, čustveno ranjeni, trpimo z junakom, jočemo. Dober film nas rani. Komedijski nas ne rani.”

► Nas dobra umetnost očisti?

“Rekel bi, da spodbudi raziskovanje. Raziskovanje resnice. Ni pa dobro, da s tem pretiravamo in se ukvarjamo le s smrtjo. A privilegij umetnosti je, da se ukvarja z zamolčanim, tabuiziranim. Mnenja so različna, a zame je konec življenja boleča stvar. To je nasilje. Nasilje nad življenjem.”

► V vseh primerih?

“Pri rastlini morda ne, pri človeku pa vsekakor. Človek ne more sprejeti smrti. V zahodni družbi je individualizem zrasel do neslutene meje. Vsak misli, da je le on središče vesolja. Dejstva pa kažejo, da je življenje posameznika popolnoma nepomembno. Tudi smrti najbližjih kažejo na to, da smrt prizadene le tiste v radiju enega metra, le najbližje: partnerje, starše, otroke. Naše predstave o samem sebi pa se vseskozi bijejo s to popolno nepomembnostjo.”

► Pravite, da je smrt nasilje nad življenjem. Kaj pa samomor?

Goran Bertok

“Odvisno od tega, o kakšnem samomoru govorimo. Če se na smrt bolan človek pri polni zavesti odloči, da prekine svoje življenje, njegovo odločitev spoštujem. Izbral je manj tragično smrt. Samomor zdravega človeka pa je vsekakor velika tragedija.”

► Dunajski akcionist Rudolf Schwarzkogler naj bi samomor storil v umetniške namene. Je to še upravičeno?

“Nikakor. V umetnosti se vedno postavlja to vprašanje: ali posneti oziroma fotografirati človeka, ki dela samomor? Sam bi najprej odgovoril: ne! Potem pa bi razmislil in rekel takole: če je to človek, ki je bolan, ki umira v mukah in ki se je odločil za ta tip samomora, ki ga sprejemam in podpiram ... Ne bi se pa okoristil s samomorom zdravega človeka.”

► Vas zanima tudi trpljenje in umiranje živali?

“Seveda. Ko se ukvarjam z vprašanjem življenja in smrti, se me dotakne tudi vprašanje klavnice. Klavnico lahko primerjamo s koncentracijskim taboriščem. S takšnim vzporejanjem pa vendar ne gre pretirati. Živali ne moremo izenačiti s človekom. Pa tudi če primerjamo smrt živali v klavnici in njeno smrt v naravi, ugotovimo, da v naravi pogosto umre zelo kruto. Lahko je raztrgana in požrta pri živem telesu. V klavnici tega ne počnejo. Humano ubijanje živali kljub vsemu nekaj pomeni. Je pa tudi v klavnici obsojena na konec življenja. Umre nasilne smrti. To me zanima - nasilje. V moji fotografiji je prisotno že petnajst let. Nasilje kot del človekove narave.”

► Do kakšnih spoznanj ste prišli v teh petnajstih letih?

“Vsi, ki smo gledali prizore iz vojne v bivši Jugoslaviji, lahko ugotovimo, da prizori iz koncentracijskih taborišč v drugi svetovni vojni niso stvar preteklosti. Določene stvari še vedno tlijo v človeku-zveru. Izbruhne bodo, ko bodo razmere ugodne.”

► Po diplomu iz novinarstva

leta 1989 ste odšli na služenje vojaškega roka v takratno JLA. Drži, da tam niste bili dolgo?

“Vojsko sem služil v Batajnici pri Beogradu. Tam sem bil le en mesec. Še preden sem šel v vojsko, sem se odločil, da tega ne bom počel eno leto. Z določenimi akcijami sem dosegel, da so me po mesecu dni odpustili.”

► Z oznako “psihopatska osebnost”.

“Ja.”

► Kaj ste počeli, da ste si prislužili ta naziv?

“Vse mogoče. Skakal sem skozi šipe na vratih, se rezal, govoril neumnosti, pel pesmi. Igral norca. Imaš dve možnosti: ali te vržejo ven ali pa te preprosto pomendrajajo. Lahko bi me dali za tri mesece na psihično zdravljenje. Predstavljajte si, kakšen prideš potem ven. Videl sem, kako so nekomu dajali elektrošoke. To ni lepo. Vojska je lep primer, kako iz posameznikov ustvariti čredo. Vzpostavijo se razmerja moči. Vedno se pojavijo sadisti. V vojski lahko udeležijo nagnjenja, ki jih v normalnem življenju ne morejo.”

► Kaj vam pomeni 1. november?

“Popolnoma nič. Pogosto pa razmišljam o bližnjih, ki sem jih izgubil. Kot dan obiska pokopališč pa mi 1. november ne pomeni nič. Civilizacija je naš odnos do bližnjih skrčila na en sam dan kiča. Ob tem pomislim na odnos do pokojnikov v nekaterih primitivnejših družbah, kjer pokojniki živijo z živimi. Svet živih je tam prepleten s svetom mrtvih. V naši družbi sicer vemo, da je smrt dokončna, ni mi pa všeč, kako so te stvari urejene. Načini umiranja, načini skrbi za truplo, pokopi, vse to govori le o tem, da so naša življenja precej razrednotena. Če bi ljudem danes pojasnili, da je smrt konec življenja, bi marsikdo pustil službo in rekel: ej, jaz se tega ne grem več. Ravno zato je laž tako nujna.”

ANDRAŽ GOMBAČ